

SHERDULLAYEV SHERZOD BAHODIR O'G'LI

TDTr.U talabasi.

Ramatov Jumaniyoz Sultanovich

Ilmiy raxbar.

Annotatsiya: Yangi davrda Germaniyada Gete, Shiller, Lessing kabi adiblar Kant, Fixte Gegel singari faylasuflar yetishib chiqqan edi. Bular ijodida nemis burjuaziyasining o'zaro kelishuvi, kelushuvchiligi, qarama-qarshi tabiati o'z ifodasini topdi. Nemis burjuaziyasi siyosiy faolligi amalda bo'lmagan falsafaga ko'chirilgan edi.

Kalit so'zlar: Gete, Shiller, Lessing, Kant, Fixte Gegel.

Abstract: In the new era, writers such as Goethe, Schiller, Lessing and philosophers such as Kant and Fichte Hegel flourished in Germany. In their works, the mutual agreement, compromise, and conflicting nature of the German bourgeoisie found its expression. The German bourgeoisie was relegated to a philosophy where political activism was not practical.

Key words: Goethe, Schiller, Lessing, Kant, Fichte, Hegel.

Fransuz falsafasi bilan nemis klassik falsafasi XVIII asr oxiri XIX asr boshida vujudga keldi. Bu davrda Germaniyada kapitalizm endi vujudga kelayotgan feodal munosabatlar yemirilayotgan davr edi. Nemis klassik falsafasi shu davrdagi burjua demokratik xarakterlar va inqilobiy qo'zg'olonlar ta'siri ostida vujudga keldi va rivojlandi. Nemis klassik falsafasining nomoyondalari nemis burjuaziyasining ideologlari sifatida maydonga chiqdilar. Germaniya boshqa Garbiy Yevropa mamlakatlariga qaraganda bir muncha siyosiy va iqtisodiy jihatdan qoloq edi. Nemis burjuaziyasi qo'rqoq va kuchsiz edi. Ana shunday davrda ko'proq oddiy til bilan aytganda "Mayda ishlar va katta xayollar bilan shug'ullanar edi".

Shu davrda Germaniyada Gete, Shiller, Lessing kabi adiblar Kant, Fixte Gegel singari faylasuflar yetishib chiqqan edi. Bular ijodida nemis burjuaziyasining o‘zaro kelishuvi, kelushuvchiligi, qarama-qarshi tabiati o‘z ifodasini topdi. Nemis burjuaziyasi siyosiy faolligi amalda bo‘lmagan falsafaga ko‘chirilgan edi. Nemis idealizmining vakillari marksizmgacha bo‘lgan metafizik materializm kamchiliklaridan foydalanib, uning idealistik dialektika asosida tanqid qildilar va bir qancha genial fikrlarni berdilar, chunki bu falsafiy sistemani vujudga keltirgan olimlar tarixiy, tabiiy va ilmiy materiallarga suyanar edilar. Nemis klassik falsafasi burjua tafakkurining eng yuqori bosqichi bo‘lsada, lekin uning ijodchilari o‘zlarining dialektik qarashlaridan kelib chiqadigan revolyusion xulosalari oldida ojiz edilar.

Nemis klassik falsafasining asoschisi I. Kant edi /1724-1804/. U publitsist, falsafa va huquq singari fanlar bilan shug‘ullanadi. U nemis burjuaziyasining ideologi bo‘lgani uchun, uning falsafasida nemis burjuaziyasiga xos ikkilanish o‘z ifodasini topgan. U idealizm bilan materializmni, din bilan fanni kelishtirishga urinadi, ikkinchi tomondan u narsani bilishni inkor etadi /agnostitsizm/. Kant falsafasi ikki davrga bo‘linadi. “Tanqidgacha” va “tanqidiy davr”. Har ikki davrda ham materializm va idealizmni kelishtirishga urinadi. Birinchi davrda tibbiyot fanlarini o‘rganishining ta’sirida unda materialistik tomonlar kuchli edi. Ikkinchi davrda esa idealistik g‘oyalari ustun keldi. Kant o‘z faoliyatini Nyutonning kosmogoniyasini tanqid qilishdan boshlaydi. Nyuton olam tortilish qonunini o‘z davri holatidan kelib chiqib ifodalagan bo‘lsa, Kant uning paydo bo‘lish va rivojlanishidan boshlaydi. Nyutonning xudoga bog‘lanishini fojea deb, bu masalani Demokrit, Epikurlar davomchisi sifatida tekshiradi. Quyosh sistemasini paydo bo‘lishini tumanlik kelib chiqishi bilan tushuntiradi va hech qanday turtki yo‘q deb, materiyani doimiy paydo bo‘lishi va yo‘qolib turish muammosini isbotlaydi. Kant o‘z oldiga qo‘ygan ilmiy bilish imkoniyati haqidagi muammoni vazifa qilib qo‘yadi. Uni fikricha, avval inson bilish imkoniyatini tekshirishi kerak. Bu esa bilish protsessi bilan bilishi lozim bo‘lgan narsalarni bir qatorda qo‘yishga olib keladi. Ammo I. Kant tafakkurni chegaralab qo‘yadi. Uning fikricha, narsalar voqeligi narsalarning mohiyatidan farq qiladi. Ob’ektiv dunyo

bor, lekin ular (narsa) o‘zida bo‘lib, uni bilish mumkin emas, deydi. Kantning bu fikri agnostitsizmga olib keladi. Kantning fikricha voqelik tartibsiz bo‘lib, bizning ongimizgina tajriba bilan bog‘lanmagan holda u voqelikka umumiy zaruriy qonuniyatlar kirgizadi. Demak, Kantning fikricha narsa ong bilan muvofiqlashuvi kerak.

Kant xizmati metafizik metodni tanqid qilish va dialektik metodga yaqinlashuvida, kishi tafakkuridagi qarama-qarshiliklarni e‘tirof qilishidadir. Kant falsafasidagi idealizm va materializm elementlari nemis falsafasini rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi.

Uning falsafasi G. Gegel idealizmi va Feyerbax materializmidan kelib chiqdi. Gegel falsafasida nemis /1770-1831/ idealizmi eng yuqori cho‘qqiga chiqqan edi. Uning falsafasida asosiy masala ob‘ektiv idealizm asosida hal qilindi. U tabiat, jamiyat hodisalarining asosida dunyoviy ruh yotadi, deb tasdiqladi. Dunyoviy ruh birinchi, tabiat esa hosila, deydi. Gegel falsafasining asosini absolyut ideya tashkil qiladi. Gegel falsafiy sistemasi bilan uning metodi orasida ziddiyat bor edi. Bu ziddiyat nemis burjuaziyasining tabiatini ya‘ni bir tomondan eskicha feodal munosabatlarga qarshi kurashi bo‘lsa, ikkinchi tomondan o‘tib kelayotgan ishchilar sinfini harakatidan cho‘chishni ifodalaydi. Gegel falsafada rivojlanish g‘oyasini ilgari surishi bilan dialektik metodga asos soldi.

Dialektik metod Gegel falsafasining ratsional mag‘zini tashkil qiladi. Gegel dialektik harakatning umumiy shakllarini birinchi bo‘lib to‘la-to‘kis va ongli ravishda tasvirlab bergan.

Gegelning boy mazmunga ega bo‘lgan keng va chuqur rivojlanish haqidagi ta‘limotiga ko‘pgina faylasuflar ijobiy baho bergan. Gegelning pastdan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab boruvchi dialektik rivojlanish haqidagi ta‘limoti metafizik ta‘limotga bergan zarbadir. Gegel dialektikaning qonunlarini, garchand idealistik asosda bo‘lsa ham, birinchi bo‘lib ta‘riflagan.

Ziddiyatlarning realligini e‘tirof etib, metafizikaga qarama-qarshi bo‘lgan fikrni bergan Gegel ziddiyat, harakat va rivojlanishning ichki manbaini tashkil etishini, qarama-qarshiliklar birligi va kurashi dialektikaning asosiy qonuni ekanligini isbotlaydi.

Gegel rivojlanishning asta-sekin miqdor o'zgarishlaridan sifat o'zgarishiga sakrashlar orqali o'tishini xarakterlab, dialektikaning miqdor o'zgarishidan sifat o'zgarishiga o'tish qonunini asosladi. Rivojlanishda eski bilan yangi o'rtasidagi bog'lanish borligini va rivojlanishning yuqori bosqichida inkor etilayotgan quyi bosqich ijobiy mazmunining saqlanishini isbotlab, inkorni inkor qonunini ochdi. Gegel dialektikaning asosiy qonunlaridan tashqari, sabab va oqibat, ziddiyat va zaruriyat va tasodif, imkoniyat va voqelik, mazmun va shakl, mohiyat va hodisa kabi dialektika kategoriyalarini ham xarakterlab berdi. Bular Gegel falsafasining progressiv tomonlari va uning asosiy xizmatlaridir.

Gegelning xizmati yana shundaki, - u, birinchi bo'lib, butun tabiiy, tarixiy va ma'naviy dunyoni bir jarayon shaklida, ya'ni uzluksiz harakat qilib, o'zgarib, qaytadan tuzilib, taraqqiy qilib turadigan holda ko'rsatadi va bu harakat bilan taraqqiyotning ichki bog'lanishini nazariy jihatdan ochib berishga urinadi. Gegelning bu vazifani amaliy jihatdan hal qilmaganligining bu yerda ahamiyati yo'q. Uning tarixiy xizmati bu vazifani o'rta qo'yganligida edi.

Gegel falsafasining asosiy yutug'i uning sistemasidir. U ob'ektiv idealist bo'lganligi uchun materializmga qarshi edi. U moddiy dunyoni abstrakt ideyaning mujassami deb, uzluksiz rivojlanish protsessi real dunyoga emas, absolyut ruhga xos deb, dunyoni asosi ham, shu ruh deb bildi.

Gegel fikricha, voqelikni yaratuvchi ham absolyut ideyadir. Gegel sxemasida absolyut ideya o'z rivojlanishida uch davrni boshidan kechiradi: 1) soya: tabiatdan oldin paydo bo'lgan tafakkur holatida yashaydi. U insondan oldin paydo bo'lgan. Uning fikricha, kishi ongidan tashqarida yashovchi mavhum tafakkur absolyut ideya yotadi. U buni «Logika» kitobida ifodalagan.

Absolyut ideya o'z rivojlanishining muayyan ikkinchi bosqichida o'zining qarama-qarshisiga- tabiatga aylanadi. Ya'ni o'zini begonalashtiradi. Absolyut ideya uchinchi davrida esa kishida mujassamlanadi. Buni u «Ruh falsafasida» yoritadi.

Uchinchi davrda kishi tafakkuri ijtimoiy ongning turli shakllarida o'z ifodasini topadi va absolyut haqiqatga erishadi shu bilan absolyut ideyaning rivojlanish davri tugaydi, natijada rivojlanish bekik doiraga aylanadi.

Gegel falsafasi davlat va huquq falsafasi, estetika, din falsafasi masalalariga to'xtalib, bu sohada ham o'zini idealistik fikrlarini beradi.

REFERENCES

1. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Севинч Акмаловна Тоғаева. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 52-55.
2. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Шавкатова Сарвинозхон Лазиз кизи. РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 60-63.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Ўралова Дилноза Орифбой кизи. РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 56-59.
4. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдусатторов, Фатхулла Хайрулла Ўғли, & Ганибоев, Дилмурод Анваржон Ўғли (2023). ТЕНГЛИК ВА БАХТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРДА ТУТГАН ЎРНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 16-21.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдухоликов, Диёрбек Сайрбек Ўғли, & Комилов, Фарходжон Абдусамин Ўғли. (2023). ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ВА ТАРТИБГА СОЛИБ ТУРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛЛАР. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 41-46.
6. Салимов, Б. Л., Файзиев, С. Ф., & Курамбаев, Ж. (2022). ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АСАРЛАРИДА ИНСОН ВА ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Journal of Integrated Education and Research, 1(6), 44–50.